

ротьби з економічною кризою чи іншими суспільними небезпеками в демократичній правовій державі, не можуть бути виправданими [1, с. 373];

10) незалежність суду і суддів виявляється в таких аспектах: а) інституційній незалежності судової влади; б) функціональній незалежності суду і суддів; в) особистісній незалежності суддів [1, с. 376-378].

Саме такий підхід до розуміння принципу верховенства права вважається найбільш продуктивним на сучасному етапі розвитку правничої науки і, що найголовніше, узгоджується з міжнародно-правовими актами, зокрема, Резолюцією 1594 Парламентської асамблеї Ради Європи «Про принцип верховенства права» [5], Рішенням Гельсінської Ради Міністрів № 7108 «Подальше зміцнення верховенства права у зоні ОБСЄ», Рішенням Комітету сприяння розвитку ОЕСР «Рівний доступ до правосуддя та верховенство права» та ін.

1. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

2. Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.

3. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голов. редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. 2-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2011. 1128 с.

4. Головатий С. П. Верховенство права : монограф. : у 3-х кн. Київ : Фенікс, 2006. – LXIV; 1747 с. – Книга 1 : Верховенство права: від ідеї до доктрини. – xxxiii – xlii – Lxiv; с. 61-624.

5. Про принцип верховенства права: Резолюція 1594 Парламентської асамблеї Ради Європи. URL : [https://www.coe.int/T/t/Parliamentary_Assembly/\[Russian_documents\]/\[2007\]/\[Bratislava2007\]/Res1594_rus.asp/](https://www.coe.int/T/t/Parliamentary_Assembly/[Russian_documents]/[2007]/[Bratislava2007]/Res1594_rus.asp/).

Лариса Наливайко,
проректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Ольга Чепік-Трегубенко,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ПИТАННЯ ДОКТРИНИ ТА ПРАКТИКИ

Концепція правової демократичної держави в Україні залишається провідною дослідницькою темою серед вітчизняних науковців – філософів, соціологів, правознавців, політологів, управлінців та ін., а також для впрова-

дження її основних ідей органами публічної влади, враховуючи позитивний досвід інших країн, та іншими суб'єктами у різні сфери діяльності держави. Проте формування такої моделі держави – явище складне та довготривале, що потребує системних, послідовних, змістовно якісних політичних, соціально-економічних, культурних, правових трансформацій.

Пріоритетною складовою правових реформ є забезпечення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування на основі принципу верховенства права. Адже високий рівень його інтеграції у державну діяльність впливає на стан забезпечення прав та свобод людини і громадянина, справедливого правосуддя, зменшення рівня корупції тощо. Всі ці та багато інших показників у цілому і визначають стан розвитку демократії у державі.

Принцип верховенства права виступав об'єктом вивчення у роботах багатьох вітчизняних науковців за різноманітними напрямками: концептуальні засади ідеї верховенства права, особливості реалізації принципу верховенства права у різних галузях права, принцип верховенства права у правових системах світу, шляхи удосконалення забезпечення верховенства права в Україні та багато ін. Фундаментальний внесок у вивчення різних аспектів принципу верховенства права здійснили такі українські правники, як: Ю. Битяк, С. Бобровник, С. Головатий, В. Кампо, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, О. Копиленко, В. Костицький, М. Костицький, В. Кравченко, В. Лемак, Н. Оніщенко, О. Петришин, В. Погорілко, С. Погребняк, П. Рабінович, А. Селіванов, С. Серьогін, В. Сіренко, О. Скакун, Ю. Тодика, М. Цвік, Т. Чепульченко, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін. Незважаючи на надзвичайно високу увагу з боку дослідників до цієї проблематики, питання щодо принципу верховенства права з часом лише стає ще більш актуальним, що, безумовно, обґрунтовано сучасною світовою кризою та окремими проблемами, властивими для різних країн.

Якщо говорити про демократичний вектор розвитку Української держави, то реалізація принципу верховенства права у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, співробітництво з громадянським суспільством на засадах верховенства права наразі має провідне значення, а отже, потребує подальшого всебічного розгляду, зокрема, щодо ретроспективи та перспективних напрямів його впровадження.

Ідея верховенства права зародилася ще у працях Платона, Арістотеля, Сократа, Цицерона та ін., – філософські погляди яких стали основою для сучасного формування його як основоположного принципу права.

На противагу беззаконню мислителі прагнули дати поради щодо управління полісом у такий спосіб, щоб справедливість та щастя людей були основоположними у побудові суспільних відносин. Єдність поглядів античних філософів визначається у тому, що основою щасливого життя громадян держави є панування розумних законів, головним принципом створення яких є справедливість [1, с. 8].

В епоху Середньовіччя основою держави вважали своєрідну домовленість між правителем і народом щодо зобов'язального права короля і права народу не допускати свавілля влади. Ідея про те, що влада має виконувати правові вимоги, а народ має бути захищеним законом від порушення меж владою, є досягненням європейської конституційної культури [2, с. 6-7].

XVIII-XIX ст.ст. ознаменувалися зародженням в європейському культурно-правовому просторі верховенства права як принципу, який поширився та продовжує інтегруватися у правові системи різних країн світу і вкорінюватися у суспільно-політичні процеси держав. Сьогодні для кожної демократичної, соціальної, правової держави принцип верховенства права є основоположною складовою її функціонування. Особливо важливу роль цей принцип відіграє у формуванні взаємовідносин: держава – суспільство – громадянин.

Сучасне розуміння поняття «верховенство права» увів британський правник-конституціоналіст Альберт Венн Дайсі у своїй праці «Вступ до вчення про право конституції» («Introduction to the Study of the Law of the Constitution») (1885 р.). Вчений вважав, що існує два принципи, властивих британській конституції. Перший, основний принцип – це суверенітет (верховенство) парламенту (в такий спосіб було закріплено поняття представницької влади як основної характеристики демократичної держави). Другим принципом, який стримував перший (але в контексті Об'єднаного Королівства не міг переважати над першим), було верховенство права [3]. Окрім багатьох інших мислителів, важливий внесок у сучасне розуміння поняття принципу верховенства права було здійснено Іммануїлом Кантом, якого також вважають основоположником доктрини правової держави.

Надалі поняття «верховенство права» знайшло своє відображення у багатьох доктринальних джерелах та нормативних актах, зокрема, міжнародних документах щодо прав людини, серед яких і Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Важливо акцентувати, що поняття «the rule of law» («верховенство права») має різноманітні тлумачення. Але його слід відрізнити від суто формальної концепції, відповідно до якої будь-яка дія державного посадовця, на яку його уповноважено законом, має відповідати вимогам закону. З плином часу сутність верховенства права в деяких країнах було спотворено настільки, що воно подавалось або як еквівалент «верховенства закону» чи «владарювання за законом», або ж навіть «права як сукупності норм». За таких тлумачень уможливлювались авторитарні дії з боку влади, і такі тлумачення не відображають сучасної сутності верховенства права [4]. Адже принцип верховенства права – явище, що включає у свій зміст багато різних складових, серед яких провідна роль належить Конституції (верховенству Конституції), що дозволяє забезпечувати сучасний правопорядок.

Як справедливо наголошував Ю. Тодика, однією з вирішальних складових верховенства права є верховенство Конституції. Розгляд верховенства права поза верховенством Конституції – це шлях до вседозволеності та сва-

вілля [5, с. 67-68]. Так, пройшовши довготривалий історичний шлях зародження та розвитку, формування сучасного розуміння принципу верховенства права у правничій науці України почалося після прийняття Основного Закону 1996 р. та регламентації у ньому ст. 8, в якій визначено: в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Для національної правової системи України принцип верховенства права є невідривним від Конституції України. Це пояснює, чому конкретизація принципу верховенства права в ст. 8 Конституції полягає у проголошенні найвищої юридичної сили Конституції і в характеристиці її норм як таких, що мають пряму дію. Ураховуючи зазначене, перевірка будь-яких норм чи дій щодо їх відповідності правам людини здійснюється шляхом їх порівняльного аналізу з положеннями Конституції, а пряма дія конституційних норм є підставою найдоступнішого для громадянина судового захисту своїх порушених прав [6, с. 52; 7].

Слід зауважити, що принцип верховенства права є одним із найчастіше згадуваних правових явищ у практиці Конституційного Суду України. Так, у рішенні від 2 листопада №15 – рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання наголошено, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [8]. У рішенні від 2 березня 2015 р. № 213–VIII визначено, що, враховуючи зміст ст. 8 Конституції України, розвиваючи практику Конституційного Суду України, верховенство права слід розуміти, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади. Верховенство права як нормативний ідеал і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, у тому числі, в контексті основоположних таких його складових, як принцип законності, принцип поділу влади, принцип народного суверенітету, принцип демократії, принцип юридичної визначеності, принцип справедливого суду [9]. Тож саме принцип верховенства права є тим первинним системоутворюючим явищем, що об'єднує основоположні принципи, відповідно до яких має функціонувати сучасна правова держава.

В іншому своєму рішенні у справі за конституційною скаргою від 18 червня 2020 р. № 213–VIII Суд наголошує, що верховенство права (правовладдя) як невідокремний елемент системи цінностей, що їх покладено в основу сучасного європейського правопорядку, належить до тріади принципів спільної спадщини європейських народів поряд із такими її складниками, як правдива демократія й людські права. <...> Українська формула правовладдя як засади національного конституційного ладу є двоскладовою: відповідно до першого складника «верховенство права в Україні визнається», відповідно до другого – «верховенство права в Україні діє» [10]. Верховенство права, демократія та права людини є тими елементами, які було покладено в основу фу-

ндаменту створення Ради Європи та сьогодні ефективно захищаються, зокрема права та свободи багатьох людей, в рамках діяльності Європейського суду з прав людини.

Наукові парадигми можуть змінюватися разом із панівними уявленнями правничої спільноти. Перманентно змінюються й юридичні стандарти, що визначають зміст та обсяг основоположних прав і свобод людини. Тому верховенство права – це не статична категорія, що об'єктивується через оприлюднення відповідного владного веління, а спосіб співіснування людини, суспільства та держави [11, с. 136].

Отже, основоположні ідеї, а пізніше і сама категорія «верховенство права» були предметом дискусій упродовж багатьох століть. У системі загальних принципів права принцип верховенства права має провідне, інтегральне, системоутворююче значення для розвитку правової держави та громадянського суспільства. Дослідження генезису принципу верховенства права в загальносвітовому значенні ⁴⁷дає підстави говорити про зародження його ідей ще в античність (основоположні ідеї цього періоду залишаються актуальними і нині для всього світу), проте в Україні він почав формуватися за часів незалежності, а саме після прийняття Основного Закону, що стало важливим етапом у визначенні вектору розвитку нашої держави. Подальша доктринальна розробка принципу верховенства права з метою його ефективної реалізації у різних сферах діяльності держави є пріоритетним науковим та практичним напрямом сьогодення, серед таких напрямів – механізми ефективного впровадження ідей принципу верховенства права в усі сфери державно-громадської діяльності, оскільки існуючі проблеми, викликані відсутністю дієвих форм та методів реалізації принципу верховенства права породжує відсутність стабільності у державотворчих, правотворчих та правозастосовних процесах.

1. Шевченко Л. А. Принцип верховенства права: історія становлення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Право.* 2020. Вип. 32. С. 7-13.

2. Погребняк С. П. Історичні витоки верховенства права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2008. Вип. 15. С. 3-13.

3. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) верховенство права / Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, Венеція, 25–26 березня 2011 р. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr).

4. Головатий С. П. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 1: Від ідеї - до доктрини. 2006. С. IX-XLI, 622 с.

5. Тодика Ю. Основы конституционного строя Украины. Харьков: Право, 2000. 367 с.

6. Цвік М. В. Верховенство права в контексті прав людини // *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.:* у 2 ч. Харків, 2000. Ч. 1. С. 49-53.

7. Хаустова М. Г. Верховенство права – як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2013. № 1062, Вип. 14. С. 22-26.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Голос України.* 2005. № 3.

9. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 23 січня 2020 року № 1-р/2020. *Вісник Конституційного Суду України.* 2020. № 1-2. Стор. 135.

10. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020. *Вісник Конституційного Суду України.* 2020. № 4. Стор. 62.

11. Тупицький О. М. Європеїзація конституційного права України: шлях до верховенства права. *Вісник Конституційного Суду України.* 2019. № 6. С. 132-136.

Василь Костицький,
професор Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України

ДО ПИТАННЯ ПРО ЦІННІСТЬ І ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА У КОНТЕКСТІ ТЕОЛОГІЧНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Правова реальність сьогодні розглядається на основі поєднання теоцентричної світоглядної парадигми із антропоцентричною (принцип християнського персоналізму) [10, с. 9]. При цьому антропоцентризм виступає, зрозуміло, лише в “м’якій” формі, оскільки центральне місце в образі правової реальності, як і загалом суспільної, посідає Бог, а не людина. Цікаво, що і цьому є підтвердження в Українській Конституції: у ній йдеться про цінності, а ціннісний (аксіологічний) підхід до права яскраво вирізняє саме теологічний тип праворозуміння. Відповідно до статті 5 Конституції Польщі та статті 3 Конституції України людина, її права визнаються найвищою соціальною цінністю [7]. Проголошення людини на конституційному рівні вищою соціальною цінністю цілком вписується в теологічне розуміння права, оскільки, відповідно до християнського віровчення, людина створена за прообразом і подо-